

УДК 340.1

Андрій ОСЬМАК

Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
e-mail: andrii.m.osmak@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-4147-6949>

ІНСТИТУТ РЕАБІЛІТАЦІЇ НЕЗАКОННО ЗАСУДЖЕНИХ ОСІБ ЯК ВАЖЛИВА КОМПОНЕНТА РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

<http://doi.org/10.23939/law2024.41.243>

© Осмак А., 2024

У статті досліджено інститут реабілітації незаконно засуджених осіб у правовій системі України. Визначено, що реабілітація незаконно засуджених осіб у правовій системі України є важливим кроком для забезпечення справедливості та відновлення довіри до правосуддя. Встановлено, що інститут реабілітації незаконно засуджених осіб відіграє важливу роль у правовій системі України, оскільки істотно впливає на розвиток правосуддя та захист прав людини. Визначено, що мета реабілітації полягає у прийнятті рішень, які сприятимуть повному або частковому відновленню усіх прав та свобод незаконно засуджених або неправомірно переслідуваних осіб, а також у компенсації майнової та моральної шкоди, завданої їм, і їхній інтеграції в суспільство як повноправних громадян.

Виокремлено основні значення інституту реабілітації незаконно засуджених у правовій системі України: 1) відновлення справедливості; 2) забезпечення відшкодування; 3) зміцнення довіри до судової системи; 4) запобігання судовим помилкам; 5) гарантування прав людини. У статті наголошено на двох видах реабілітації: 1) повна реабілітація, яка передбачає повне звільнення особи від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання (після винесення виправдовувального вироку або після закриття провадження за реабілітаційними підставами); 2) часткова реабілітація – коли визнають незаконними лише деякі заходи процесуального примусу, але кримінальне провадження водночас триває.

Висновується, що інститут реабілітації незаконно засуджених осіб у правовій системі України є ключовим механізмом забезпечення справедливості та захисту прав людини. Він покликаний відновлювати порушені права та свободи постраждалих осіб, надаючи їм можливість реабілітуватися в суспільстві та повернутися до нормального життя. Цей інститут також відіграє важливу роль у підвищенні довіри громадян до судової системи та державних інституцій.

Ключові слова: реабілітація; незаконно засуджені особи; правова система; права людини; справедливість; законодавство; правосуддя; судова практика; неправомірні судові рішення; кримінальний процес.

Постановка проблеми. Особливості реабілітації незаконно засуджених осіб у правовій системі України пов’язані із комплексним процесом, що спрямований на відновлення прав і справедливості для людей, які були неправомірно засуджені. Реабілітація передбачає судовий процес, під

час якого незаконно засуджені особи можуть звернутися до суду для оскарження вироку та визнання їхньої невинності. Це може передбачати подання нових доказів або свідчень, щоб спростувати попередній вирок. Особи, які були незаконно засуджені, мають право на компенсацію за час, проведений у в'язниці, а також за будь-які інші збитки, яких зазнали внаслідок неправомірного засудження. Це може передбачати відшкодування фінансових втрат, втрачених можливостей та морального страждання. Реабілітація також передбачає відновлення доброго імені незаконно засуджених осіб, зокрема офіційні вибачення від держави, а також публічні повідомлення про їх виправдання. Особи, які пройшли через незаконне засудження, можуть потребувати додаткової підтримки, щоб повернутися до нормального життя. Для цього потрібні програми психологічної, соціальної та економічної реабілітації.

Для уникнення таких випадків у майбутньому правова система України повинна аналізувати причини незаконних засуджень та вносити зміни до законодавства або судової практики. Загалом реабілітація незаконно засуджених осіб у правовій системі України є важливим кроком для забезпечення справедливості та відновлення довіри до правосуддя. Дослідження інституту реабілітації в Україні особливо актуальне з огляду на необхідність підвищення ефективності та справедливості судових рішень, а також забезпечення дотримання міжнародних стандартів з прав людини. У статті розглянуто особливості реабілітації незаконно засуджених осіб у правовій системі України, зокрема проаналізовано використовувані механізми, їх ефективність та запропоновано рекомендації щодо вдосконалення інституту реабілітації для досягнення вищих стандартів справедливості.

Аналіз дослідження проблеми. Проблеми реабілітації досліджували в своїх працях вчені-юристи О. Бандурка, Ю. Грошевий, О. Капліна, А. Суховіліна, В. Маляренко, В. Назаров, В. Нор, Ю. Шемшученко та інші. Вагомий внесок у розвиток інституту реабілітації, особливо в аналізованому контексті, зробили І. Кравчук, Л. Місінкевич, А. Наумова, О. Осауленко, В. Тертишник, В. Ченцов, М. Шумило, І. Якимчук та інші. Наукові розвідки зазначених авторів не вичерпали цієї складної проблеми, а навпаки, створили фундаментальну базу для подальшого її дослідження.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу національного законодавства та сучасних наукових доробок розкрити сутність інституту реабілітації незаконно засуджених осіб як важливої компоненти прогресивного розвитку правової системи України.

Виклад основного матеріалу. Становлення інституту реабілітації незаконно засуджених осіб є важливим етапом у розвитку правової системи будь-якої країни. Нині найвищими соціальними цінностями в нашій державі визнано захист прав і свобод людини та громадянина. До того ж останні закріплено й на конституційному рівні як обов'язок усіх без винятку органів державної влади, місцевого самоврядування та їхніх посадових і службових осіб. Проте, враховуючи реалії сьогодення, у діяльності останніх, у слідчій і судовій практиці, на жаль, досі ще не усунуто фактів зловживань, а деколи й свавілля, тортур, репресій і переслідувань. Про масштаби цього явища свідчать як виправдовувальні вироки судів, так і постанови й ухвали про закриття кримінальних проваджень. Водночас більшість фактів зловживань усе ж таки залишаються латентними, що потребує зміцнення суспільного контролю за діяльністю усіх гілок влади. Відповідальність за недоліки в роботі судових і правоохоронних органів покладається саме на державу, і від того, наскільки ефективно вона зможе їх виправити, значною мірою залежить і розвиток її самої [2, с. 367].

Інститут реабілітації, розвиваючись, пройшов кілька етапів змін, пов'язаних з еволюцією правової думки та підходів до забезпечення справедливості. Перші кроки у цьому напрямі були націлені на захист прав людей, які постраждали від неправомірного засудження, за допомогою відновлення їхньої репутації та надання компенсацій. Історичний розвиток інституту реабілітації відображає зміну суспільних поглядів на роль правосуддя у захисті невинних і справедливого покарання винних. Значна частина становлення інституту реабілітації незаконно засуджених була пов'язана із упровадженням механізмів перегляду судових рішень, зокрема апеляційних процедур

та нових доказів. Це сприяло не тільки зменшенню випадків помилкового засудження, але й підвищенню довіри громадськості до правосуддя. Сучасні підходи до реабілітації охоплюють юридичні та соціальні аспекти, що дають змогу постраждалим особам ефективно повернутися до нормального життя.

Науковці дискутують щодо підстав реабілітації. Наприклад, О. Вакулік вважає, що основою для реабілітації є ухвалення рішення, яке визнає підозру, звинувачення або обвинувальний вирок незаконними чи необґрунтованими [1, с. 7]. Деякі науковці пропонують інший підхід, зокрема виділяючи кілька підстав для реабілітації учасників кримінального судочинства: по-перше, сам факт порушення їхніх прав; по-друге, виявлення обставин, що можуть бути основою для юридичного позову та підтвердження порушення прав під час кримінального судочинства (зокрема через ухвалення рішень про припинення кримінальної справи чи відмову в її порушенні унаслідок відсутності складу або події злочину); по-третє, заяву про факт порушення прав від конкретного учасника кримінального судочинства, який має певний набір процесуальних прав та обов'язків [4, с. 368]. Водночас М. Шумило визначає, що підставами для повної реабілітації є виправдувальний вирок, постанова або ухвала суду про закриття кримінальної справи [5, с. 295].

Специфічні умови реабілітації охоплюють: набуття чинності акта про реабілітацію; визнання органом кримінального переслідування або судом права реабілітованого на компенсацію збитків; відновлення прав і свобод, закріплених у відповідному акті про реабілітацію; роз'яснення реабілітованому щодо процесу компенсації збитків, відновлення прав і свобод; подання заяви про вимогу компенсації завданої моральної та матеріальної шкоди; дотримання прокурором обов'язку офіційно вибачитися перед реабілітованим від імені держави; прийняття реабілітованим запропонованих сум компенсації збитків; ефективне виконання актів про реабілітацію та повне відшкодування збитків; відновлення порушених прав і свобод [4, с. 366].

Інститут реабілітації можна вважати законною процедурою, спрямованою на відновлення прав осіб, порушених через неправомірні рішення, дії чи бездіяльність органів розслідування, прокуратури та суду. Процес передбачає визначення та відшкодування матеріальної та моральної шкоди за рахунок держави. Мета реабілітації полягає у прийнятті рішень, які сприятимуть повному або частковому відновленню усіх прав та свобод незаконно засуджених або неправомірно переслідуваних осіб, а також у компенсації майнової та моральної шкоди, що їм була завдана, і їхній інтеграції в суспільство як повноправних громадян [2, с. 370].

Інститут реабілітації незаконно засуджених осіб є важливим компонентом правової системи України. Його основна мета полягає у тому, щоб забезпечити відновлення справедливості та захист прав осіб, які зазнали несправедливого судового переслідування чи незаконного засудження. Хоч правова система прагне досягти максимальної точності в судових рішеннях, судові помилки інколи трапляються, і саме інститут реабілітації дає змогу виправити ці помилки, надавши постраждалим справедливе відшкодування та можливість реінтегруватися в суспільство.

Законодавча база України передбачає комплексні механізми для реабілітації незаконно засуджених осіб, зокрема можливість оскарження судових рішень, виправдання, відшкодування моральної та матеріальної шкоди, а також відновлення порушених прав і свобод. Роль інституту реабілітації не обмежується лише юридичним аспектом, але також має психологічну та соціальну складові, оскільки сприяє поверненню осіб до нормального життя та їх повній реінтеграції в суспільство.

Стаття 2 Кримінального процесуального кодексу України (КПК) визначає одним із завдань кримінального процесу забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [3]. Це необхідно для того, щоб кожен, хто вчинив кримінальний злочин, був притягнутий до відповідальності за своєю виною, жодна невинна особа не була неправомірно звинувачена або засуджена, а також щоб жодна людина не зазнала необґрунтованого процесуального примусу. Крім того, важливо, щоб до кожного учасника кримінального провадження було застосовано відповідні правові процедури. Така мета кримінального процесу узгоджується з інтересами суспільства щодо покарання винних у вчиненні злочинів, а також щодо недопущення незаконного та

безпідставного переслідування та засудження невинних осіб. Це підкреслює важливість існування в Україні механізму реабілітації, який гарантує і захищає права та інтереси осіб, які постраждали від незаконного переслідування або засудження. Отже, механізм реабілітації є важливою складовою кримінальної системи, спрямованою на захист прав постраждалих від неправомірних дій, і забезпечує їх швидке та повне відновлення.

Інститут реабілітації незаконно засуджених осіб відіграє важливу роль у правовій системі України, істотно впливає на розвиток правосуддя та захист прав людини. Його основні значення такі:

1) відновлення справедливості. Інститут реабілітації сприяє виправленню судових помилок та забезпечує відновлення порушених прав і свобод незаконно засуджених осіб. Це дає змогу виправдати та звільнити невинних людей, повернути їм їхні права та забезпечити їхню реабілітацію в суспільстві;

2) забезпечення відшкодування. Реабілітація передбачає відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої незаконним переслідуванням або засудженням. Це дозволяє компенсувати постраждалим їхні збитки та покращити їхнє становище після неправомірного засудження;

3) зміцнення довіри до судової системи. Ефективна реабілітація сприяє підвищенню довіри громадян до судових органів і правозахисних інституцій. Вона демонструє здатність правової системи визнати та виправити свої помилки, що сприяє зростанню поваги до правосуддя;

4) запобігання судовим помилкам. Інститут реабілітації стимулює уважність у роботі суддів, прокурорів та правоохоронців, оскільки вони усвідомлюють, що їхні дії можуть призвести до неправомірного засудження. Це сприяє запобіганню судовим помилкам та покращенню якості правосуддя;

5) гарантування прав людини. Реабілітація захищає права та свободи особи, яка постраждала від неправомірного засудження. Це відповідає міжнародним стандартам з прав людини та є важливим компонентом демократичної правової системи.

Доречно звернути увагу на види реабілітації, серед яких прийнято розрізняти: 1) повну реабілітацію, яка передбачає повне звільнення особи від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання (після винесення виправдовувального вироку або після закриття провадження за реабілітаційними підставами); 2) часткову реабілітацію – коли визнають незаконними лише деякі заходи процесуального примусу, але кримінальне провадження водночас триває [2, с. 369].

Під час досудового розслідування підставою для повної реабілітації підозрюваного може бути відсутність у його діях складу злочину, що підтверджується постановою прокурора або слідчого. Нормативним актом під час досудового розслідування є ухвала слідчого судді, постанова прокурора або інші рішення щодо визнання незаконними окремих слідчих чи інших процесуальних дій, які обмежують права і свободи людини.

У ч. 2 ст. 206 КПК України врегульовано порядок виконання обов'язків суддею щодо захисту прав людини. Зокрема, слідчий суддя зобов'язаний постановити ухвалу, якою має зобов'язати будь-який орган державної влади чи службову особу, під вартою яких тримають особу, негайно доставити цю особу до слідчого судді для з'ясування підстав позбавлення свободи, якщо буде отримано з будь-яких джерел відомості, які створюють обґрунтовану підозру в їхніх незаконних діях. Окрім того, у ч. 3 цієї ж статті вказано, що слідчий суддя зобов'язаний звільнити позбавлену свободи особу, якщо орган державної влади чи службова особа, під вартою яких тримають цю особу, не надасть судового рішення, яке набрало законної сили, або не доведе наявності інших правових підстав для позбавлення особи свободи [1].

Нормативними актами повної реабілітації засудженого можуть бути виправдовувальний вирок суду, ухвала або постанова про закриття провадження із реабілітаційних підстав тощо. Нормативним актом часткової реабілітації засудженого під час судового провадження може слугувати рішення Європейського суду з прав людини. Загалом, звернення до Європейського суду з

прав людини набуло широкого вжитку у справах щодо незаконного позбавлення (обмеження) волі або нелюдського поводження з ув'язненими [2, с. 369].

Загалом, інститут реабілітації незаконно засуджених осіб є невід'ємною частиною правової системи України, яка сприяє забезпеченню справедливості, захисту прав людини та підвищенню довіри до судових органів.

Висновки. Отже, інститут реабілітації незаконно засуджених осіб у правовій системі України є ключовим механізмом забезпечення справедливості та захисту прав людини. Він покликаний відновлювати порушені права та свободи постраждалих осіб, надаючи їм можливість реабілітуватися в суспільстві та повернутися до нормального життя. Цей інститут також відіграє важливу роль у підвищенні довіри громадян до судової системи та державних інституцій.

Однак для ефективного функціонування інституту реабілітації необхідно забезпечити комплексний підхід, що передбачає удосконалення законодавчої бази та процедур реабілітації, а також підвищення кваліфікації суддів, прокурорів і адвокатів. Крім того, важливо забезпечити прозорість та доступність процесу для постраждалих осіб, а також сприяти їхній соціальній адаптації та реінтеграції. Загалом розвиток інституту реабілітації незаконно засуджених осіб в Україні сприятиме зміцненню правосуддя, підвищенню рівня правової культури та покращенню іміджу держави на міжнародній арені. Тому інвестиції в цей інститут та систематичне вдосконалення його функціонування є важливими кроками на шляху до справедливішого та демократичнішого суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вакулік О. А. (2015). Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні: автореф. ... канд.. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2015. 20 с.
2. Кравчук І. І., Якимчук І. С. (2020). Реабілітація незаконно засуджених у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. С. 367–370.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. База даних “Законодавство України” / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 21.03.2024 р.)
4. Наумова А. О. (2020). Умови і процесуальні підстави виникнення права на реабілітацію: проблеми законодавства і практики. Шлях успіху і перспективи розвитку. № 6. С. 366–369.
5. Шумило М. Є. (2001). Реабілітація в кримінальному процесі України: монографія. Харків: Арсіс. 320 с.
6. Шумило М. Є. (2010). Способи компенсації моральної шкоди, завданої особі незаконним кримінальним переслідуванням. *Часопис Національного університету “Острозька академія”. Серія “Право”*. № 1. С. 3–4.

REFERENCES

1. Vakulik O. A. (2015). *Pochatok dosudovoho rozsliduvannia u kryminalnomu provadzhenni* [Beginning of pre-trial investigation in criminal proceedings]: avtoref. ... kand.. yuryd. nauk: 12.00.09. Kyiv. 2015. 20 p. [in Ukrainian].
2. Kravchuk I. I., Yakymchuk I. S. (2020). *Reabilitatsiia nezakonno zasudzhenykh u kryminalnomu provadzhenni* [Rehabilitation of those illegally convicted in criminal proceedings]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. No. 7. P. 367–370. [in Ukrainian].
3. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Baza danykh “Zakonodavstvo Ukrainy” / VR Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (Accessed: 21.03.2024 r.) [in Ukrainian].
4. Naumova A. O. (2020). *Umovy i protsesualni pidstavy vynyknennia prava na reabilitatsiiu: problemy zakonodavstva i praktyky* [Conditions and procedural grounds for the emergence of the right to rehabilitation: problems of legislation and practice]. *Shliakh uspihku i perspektyvy rozvytku*. No. 6. P. 366–369. [in Ukrainian].
5. Shumylo M. Ye. (2001). *Reabilitatsiia v kryminalnomu protsesi Ukrainy* [Rehabilitation in the criminal process of Ukraine]: monohrafiia. Kharkiv: Arsis Publ. 320 p. [in Ukrainian].

6. Shumylo M. Ye. (2010) *Sposoby kompensatsii moralnoi shkody, zavdanoi osobi nezakonnym kryminalnym peresliduvanniam* [Methods of compensation for moral damage caused to a person by illegal criminal prosecution]. Chasopys Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Seriia "Pravo". No. 1. P. 3–4. [in Ukrainian].

Дата надходження: 02.02.2024 р.

Andrii OSMAK

Lviv Polytechnic National University,
Institute of jurisprudence, psychology
and innovative education,
Department of theory of law and constitutionalism,
e-mail: andrii.m.osmak@lpnu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-4147-6949>

**INSTITUTE OF REHABILITATION OF ILLEGALLY CONVICTED PERSONS
AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE DEVELOPMENT
OF THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE**

This article examines the institution of rehabilitation of illegally convicted persons in the legal system of Ukraine. It was determined that the rehabilitation of illegally convicted persons in the legal system of Ukraine is an important step for ensuring justice and restoring trust in justice. It has been studied that the institution of rehabilitation of illegally convicted persons plays an important role in the legal system of Ukraine, having a significant impact on the development of justice and the protection of human rights. It is highlighted that the purpose of rehabilitation is to make decisions that will contribute to the full or partial restoration of all rights and freedoms of illegally convicted or illegally persecuted persons, as well as compensation for property and moral damage caused to them, and their integration into society as full-fledged citizens.

The main values of the institution of rehabilitation of illegally convicted persons in the legal system of Ukraine are highlighted: 1) restoration of justice; 2) provision of compensation; 3) strengthening of trust in the judicial system; 4) prevention of judicial errors; 5) guaranteeing human rights. The article emphasizes two types of rehabilitation: 1) full rehabilitation, which provides for the complete release of a person from criminal responsibility or from serving a sentence (after an acquittal is rendered or after the proceedings are closed on rehabilitation grounds); 2) partial rehabilitation – occurs when only some measures of procedural coercion are recognized as illegal, but the criminal proceedings are ongoing at the same time.

It is concluded that the institution of rehabilitation of illegally convicted persons in the legal system of Ukraine is a key mechanism for ensuring justice and protecting human rights. It is designed to restore the violated rights and freedoms of victims, giving them the opportunity to rehabilitate in society and return to a normal life. This institution also plays an important role in improving citizens' trust in the judicial system and state institutions.

Key words: rehabilitation; illegally convicted persons; legal system; human rights; justice; legislation; justice; judicial practice; illegal court decisions; criminal process.